

SANT PERE D'ÈGARA: ARQUITECTURA I LITÚRGIA EN ÈPOCA DEL BISBAT. SEGLES VI-VIII

M. Gemma García i Llinares. Ateneu Universitari Sant Pacià. Facultat Antoni Gaudí

Antonio Moro i García. Museu de Terrassa

Recepció i acceptació: setembre del 2019

Resum: La construcció del conjunt episcopal d'Ègara respon a un patró, a una exigència del culte i a unes necessitats litúrgiques evidents. La relació de l'espai físic, l'arquitectura i la litúrgia esdevenen una simbiosi obligada on s'entreu aquesta relació funcional. Per tal de comprendre la funció de cadascun dels espais i àmbits que configuren l'església de Sant Pere al segle VI analitzarem les diferències entre el que es coneix com a espai arquitectònic i l'espai litúrgic. L'espai arquitectònic és el que s'ha de relacionar amb la forma de l'edifici, i que correspon a l'escenari físic de l'església amb les diferents parts que la integren (pòrtics, peus, absis...). L'espai litúrgic fa referència a les activitats que s'hi realitzen i, per tant, al culte.

Paraules clau: Seu d'Ègara, Sant Pere d'Ègara, espai litúrgic, espai arquitectònic.

Abstract: The building of the episcopal architectonic ensemble of Ègara is the answer to a pattern, to worship requirements and to obvious liturgical needs. Its physical space, architecture and liturgy become a necessary symbiosis where this functional relationship is revealed. In order to understand the function of each of the spaces and areas that make up the church of Sant Pere in the sixth century, we will analyze the differences between what is known as the architectural space and the liturgical space. The architectural space refers to the shape of the building and the physical layout of the church with the different parts that integrate it (porticos, **narthex**, apses...). The liturgical space are the activities that take place in the architectural space and, therefore, also refers to the worship services.

Keywords: Seu d'Ègara, Sant Pere d'Ègara, liturgical space, architectural space.

Les restes arqueològiques localitzades sota l'antiga església de Sant Pere, amb una datació entorn la primera meitat del segle VI, i per extensió les de tot el conjunt episcopal de la Seu d'Ègara, responen a uns espais arquitectònics de clara funcionalitat litúrgica. El conjunt conserva pràcticament sencera la planta de les estructures que configuren les diferents esglésies i espais relacionats. La conservació original de l'actual església de Sant Miquel (edifici funerari o *martyrium*), les capçaleres de les esglésies de Santa Maria i Sant Pere i el baptisteri catedralici, així com les restes pictòriques del segle VI dels absis de Sant Miquel i Santa Maria, el converteixen en un conjunt de referència i en un dels millors exemples per conèixer i entendre la distribució dels espais i la seva funció en el marc de la litúrgia de les esglésies de la Hispània d'època visigoda. En aquest article ens centrarem tan sols en l'estudi de l'antiga resta parroquial del segle VI i que va ser presentat durant la IV Jornada d'Art i Patrimoni a la Seu d'Ègara.

Per tal de comprendre la funció de cadascun dels espais i àmbits que configuren l'església de Sant Pere analitzarem les diferències entre el que es coneix com a espai arquitectònic i espai litúrgic, ben analitzat i definit per Cristina Godoy en la seva tesi doctoral, publicada l'any 1995 en una monografia de referència (GODOY, 1995). L'espai arquitectònic és el que s'ha de relacionar amb la forma de l'edifici, i que correspon a l'escenari físic de l'església amb les diferents parts que la integren (pòrtics, absis...). L'espai litúrgic fa referència a les activitats que s'hi realitzen i, per tant, al culte (GODOY, 1995, p. 22).

Cal matisar també que la funció d'un espai no condiona en cap cas la seva forma arquitectònica, ja que l'arquitectura del cristianisme dels primers segles no "inventa" formes arquitectòniques, sinó que adapta i transforma les formes de l'arquitectura clàssica a les seves pròpies necessitats. La basílica civil romana és l'exemple més clar d'aquesta adaptació de les formes en el moment de ser usada com a model arquitectònic per l'Església cristiana, ja que el model de temple clàssic no reunia les característiques necessàries per a la pràctica dels oficis cristians. Un cas semblant succeeix amb la resta d'expressions artístiques d'aquests primers moments (relleus dels sarcòfags, pintures...), que mantenen un estil clarament clàssic i tan sols el context i la iconologia de les representacions ens permet adscriure-les al cristianisme. L'església presentarà diferents formes arquitectòniques, sobretot en les capçaleres (CHAVARRÍA, 2018, p. 164), que respondran també al context geogràfic. Serà al segle VI, i el conjunt d'Ègara n'és un exemple, quan a la península Ibèrica es

Figura 1. Conjunt episcopal d'Ègara amb els diferents espais que la configuren. Imatge: Dual Multimedia / M. Gemma Garcia, Antonio Moro

començaran a adoptar models procedents de l'arquitectura oriental, com la planta centralitzada o les cobertes amb voltes i cúpules.

1. Descripció dels espais arquitectònics

La designació de seu episcopal, poc abans de l'any 465, va comportar una reestructuració radical del conjunt cristià existent d'Ègara datat a mitjans del segle IV. Els antecedents i la nova configuració de culte és profusament descrita a la bibliografia i no cal aquí recordar els diferents passos constructius que s'hi van formalitzar (GARCIA, MORO, TUSET, 2009). Només afegir que el temple anterior a l'actual església parroquial de Sant Pere va ser l'última construcció de les tres esglésies del conjunt, com així queda palès en la complexitat estructural de l'edifici respecte a les restes de la catedral, de tradició romana (planta basilical). Com també ha evidenciat l'arqueologia, la totalitat de la planta de l'església antiga es conserva sota l'actual edifici romànic de Sant Pere (segles XII-XIII), construcció aixecada sobre les restes de la nau central i adossada a l'absis antic (segle VI) que es conserva, de planta trilobulada, i part dels murs dels transseptes nord i sud, propers a l'absis. Arquitectònicament es defineix com un edifici de tres naus, transsepte sobresortit i capçalera de planta trilobulada.

Els treballs arqueològics en extensió de la nau sud de l'església antiga van permetre constatar la complexitat constructiva, que per extensió es traduiria en l'aixecament de l'edifici. Molt probablement, i així ho constatem amb les reproduccions en 3D (figura 1), l'església antiga de Sant Pere mostraria una estampa monumental dins el conjunt episcopal. L'excavació arqueològica va permetre descobrir un mur de cimentació exterior paral·lel a la façana sud de la nau de l'església. Aquest mur presenta una sèrie de pilars o contraforts distribuïts regularment i que s'han de relacionar amb la coberta de l'edifici, com veurem més endavant.

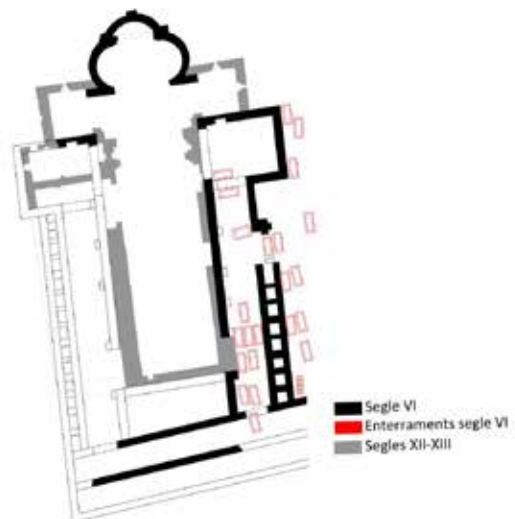

Figura 2. Fases constructives de l'església parroquial de Sant Pere. Planimetria: M. Gemma Garcia.

La porta principal d'accés a l'església, concretament a la nau sud, era propera al transsepte. Presentava una planta ben definida amb pilars en forma de creu i s'obria a una escalinata de tres graons que portava al nivell de la plaça, d'una cota més baixa i comuna a totes tres esglésies. Hi havia també una segona porta d'accés a l'oest de la nau sud que comunicava amb el doble corredor funerari, que tancava el conjunt per aquesta banda oest i que permetia accedir també al baptisteri de la catedral des d'aquest punt. Per aquesta mateixa porta del corredor, en entrar a la nau sud, s'accedia directament a la nau central, ja que just a l'entrada, al nord, hi havia la porta d'accés.

Com ja hem indicat, sota la fonamentació de la façana sud de la construcció romànica s'hi conserven les restes del mur aixecat de la nau central i els seus respectius pilars, d'uns 50-60 centímetres d'alçada, conservats per sobre del paviment de *signinum* de la nau lateral. El que no hem pogut resoldre encara d'aquest mur antic de separació entre ambdues naus, la nau central i la nau sud, és si en el seu origen correspondria a un mur elevat o simplement estava aixecat fins a una determinada alçada, on potser s'assentaria una columnata que sostindria l'embigat de la coberta. Hi ha una dada que no podem obviar a l'hora de reflexionar sobre aquesta qüestió: mur continuat fins al sostre o barana que barraria l'accés físic però no visual de l'espai central de l'església. Es tractaria de l'entrada de llum exterior. La poca separació dels contraforts situats al mur sud de la façana no permeten la instal·lació de grans finestres, i només serien eficients a les façanes dels transseptes. Per tant, sembla plausible que es correspongués a una barana aixecada que condicionaria el recorregut espacial, però que permetria, potser, la visualització i seguiment litúrgic de la nau central.

El transsepte sobresurt de la planta de tres naus i en ambdós braços, tant el nord com el sud, i concretament en els murs est, s'hi han documentat sengles capelles

Figura 3. Porta principal d'accés a l'interior de l'església amb les restes dels enterraments situats al subsol. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa

Figura 4. Porta d'accés des del corredor situat a l'oest i que comunica amb l'espai del baptisteri catedralici i la porta d'accés al conjunt. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa

Figura 6. (Imatge superior) Detall d'un dels pilars adossats al mur de separació entre la nau central i la lateral sud. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa

Figura 5. (Imatge esquerra) Nau lateral de l'església de Sant Pere amb els diferents enteraments. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa

cegues (fornícules) centrades a l'eix central de les respectives naus laterals, i no del mur del transsepte, per tal de ser vistes. Probablement serien usades per exhibir imatges religioses.

Pel que fa a l'absis, es tracta d'una construcció original, de planta trilobulada. Els lòbuls estan units al central mitjançant un cos angulós visible a l'exterior. Els treballs de restauració de l'església l'any 1975, sota la direcció de l'arquitecte Jordi Ambrós (AINAUD, 1976, annexa) permeteren dur a terme l'excavació de l'interior del lòbul central. Els resultats determinaren el descobriment del paviment d'*opus signinum* i l'acabat de la superfície interior del mur del lòbul central. Ja durant els treballs de restauració dins el Pla Director de les Esglésies de Sant Pere, aquesta zona darrere l'actual retaule mural va ser buidada del tot. Presidint una finestra central, observem una superfície amb un fort gruix d'arrebossat, amb forta presència de sorra i calç. A la part baixa hi ha un sòcol de color vermellós, present també a la resta dels altres lòbuls, i que és similar a l'absis de la catedral i la cripta de Sant Miquel. En el punt d'intersecció amb el paviment, una doble mitja canya de secció rectangular. El deteriorament general no permet distingir restes o cap indicatiu de decoració pictòrica.

L'excavació sota el paviment de la nau lateral sud, així com sota el graonat de l'escalinata d'accés principal, va permetre documentar un bon nombre de sepultures regularment disposades i construïdes en el mateix moment que l'església. Conformen

Figura 8. (Imatge superior) Fornícula localitzada al transsepte nord de l'església, a ctual sacristia. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa.

Figura 7. (Imatge esquerra) Fornícula localitzada al transsepte sud de l'església. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa

caixes d'obra, amb enlluïts interiors de morter de calç o *signinum* i coberta de lloses. En superfície, una reparació del paviment de picadís (*opus signinum*) dissimulava la fossa de tomba. Cap d'aquestes tombes presentaven en superfície indicatiu de la seva ubicació, i molt menys d'identificador del difunt, més que el retall en el paviment de la nau. Només una sepultura havia estat construïda en una posició aixecada respecte al paviment i estava situada just a l'accés del transsepte (figura 10). La seva ubicació destacada i la complexitat constructiva podria fer-nos pensar en un enterrament de caràcter votiu (GARCIA, MORO, TUSET, 2009, p. 159). Malgrat desconèixer si els dos enterraments localitzats sota el graonat de l'escalinata presentaven cap indicatiu de saber qui eren els difunts, cal destacar la seva gran rellevància dins la comunitat respecte als altres situats sota la nau (figura 3). Les sepultures situades a les portes tenen correlació amb la posició social que ocupaven dins la comunitat, ja que són més a prop de l'accés al paradís (CHAVARRIA, 2018, 140).

Finalment, entenem que la lectura constructiva de l'edifici permet interpretar la presència d'elements arquitectònics amb una clara influència, tal com passa amb l'edifici funerari de Sant Miquel, dels models orientals del segle VI. En aquest cas, clarament definida per una coberta diferenciada a la de doble vessant que sí que persistia en la catedral de Santa Maria (segona meitat del segle V), quan es va aixecar l'església parroquial. Sens dubte, els contraforts a l'exterior de la façana sud de l'església antiga de Sant Pere s'han de relacionar amb la necessitat de reforçar i permetre l'ús d'una coberta de volta per a la nau central i de volta o semivolta a les naus laterals, sud i nord.

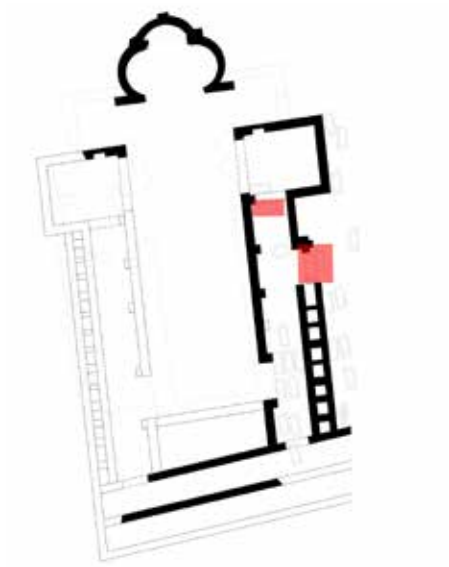

Figura 9. Planta de l'església de Sant Pere amb la situació dels enterraments privilegiats situats a la zona d'accés al transsepte i als graons de la porta d'entrada a l'església. Planimetria: M. Gemma Garcia.

Figura 10. Enterrament privilegiat situat a la zona anterior al transsepte. Fotografia: Antonio Moro / Museu de Terrassa

No coneixem gaires exemples d'aquest model de coberta en la part occidental de l'imperi, i podria ser semblant a la coberta interior de l'església de San Giovanni de Sinis, a Sardenya, del segle VI. Exteriorment, però, la coberta de l'església antiga de Sant Pere seria a doble vessant, amb presència de tègules seguint la tradició local.

2. Reflexions sobre els espais litúrgics

L'església de Sant Pere en l'època del bisbat era el lloc on se celebraven els oficis diaris. Malgrat que es conserva l'absis tricòncid original, i el coneixement de la planta pràcticament completa de l'edifici, hi ha un únic punt que no hem pogut excavar i que ens resta en la incògnita. Aquest punt correspon a la zona de l'actual transsepte sud, capella dedicada a la Verge de Montserrat. Aquest desconeixement condiona la disposició de l'espai arquitectònic i el punt d'unió de les dues parts de l'església: la zona del clergat (amb el cor i l'altar) i la zona dels fidels (nau) i la posició del mobiliari litúrgic (altar, cancells...).

L'absis, o capçalera de l'església, és l'espai arquitectònic a l'interior del qual se situa l'anomenat *chorus*, o zona reservada al clergat, i on es troba l'altar. L'altar és l'element més important i determinant de l'església, ja que s'hi realitza l'eucaristia

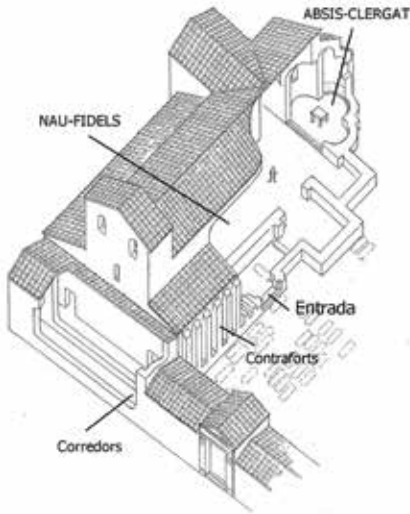

Figura 11. Disposició dels espais litúrgics a l'església de Sant Pere. Dibuix: Francesc Riart

i s'hi reviu el *martyrium* de Crist, i es converteix en el punt a partir del qual s'organitza la resta de l'espai (GODOY, 1995, p. 47-49). Actualment l'altar de l'església es troba situat al centre de l'absis tricòquid de l'església, però no podem determinar amb seguretat que aquest fos el seu posicionament original. A mode d'hipòtesi, volem plantejar dos models per a aquest punt d'unió entre els dos espais, solucions que intenten resoldre un problema que tan sols l'excavació del subsol del transsepte actual podria fer possible. Hem de tenir en compte que el transsepte del segle VI es trobava més avançat cap a l'oest, i no on és l'actual.

El primer model mantindria una planta pràcticament semblant a la del transsepte actual, però amb una funció totalment diferent, ja que s'hi situarien la *prothesis* (cambra situada al cantó nord de l'absis central i que s'usaria per guardar els vasos sagrats) i el *diaconicon* (cambra situada al cantó sud de l'absis central i que s'usaria per guardar els llibres i ornamentals). La presència d'aquests espais és corrent en els edificis del moment i tenim com a exemples les esglésies d'època visigoda del Boverar (Seròs, Lleida), de Santa Comba de Bande (Ourense) i el conjunt de Son Bou (Menorca), entre d'altres. L'accés a aquestes capelles seria pels murs sud i nord respectivament ja que no s'hi pot accedir pel mur oest perquè correspon al mur de tancament est del transsepte que sí que s'ha conservat a l'exterior de l'església i que no presenta cap tipus de porta, tan sols la fornícula ja esmentada.

El segon model no presentaria les dues cambres annexes i estaria format per un absis allargat amb la capçalera tripartida al fons. L'espai marcaria a nivell de planta una creu llatina delimitada per la capçalera, la nau central i el transsepte. Exemples d'absis com aquest els tenim a la primitiva església de San Pietro, a Tívoli.

Ambdues hipòtesis plantegen, tal com hem avançat, la ubicació de l'altar. Si tenim en compte la posició del transsepte al segle VI, l'altar no podria situar-se on es troba actualment perquè hi hauria una gran distància amb la nau i, per tant, aquest hauria d'estar més avançat i a prop de la feligresia. Les cotes de nivell dels paviments d'*opus signinum* de l'interior de l'absis i de la nau lateral ens indiquen que la zona de la capçalera estaria més elevada respecte a la nau i, possiblement, separada per cancells, tot i que no tenim cap indicatiu del mobiliari adscrit a aquests espais.

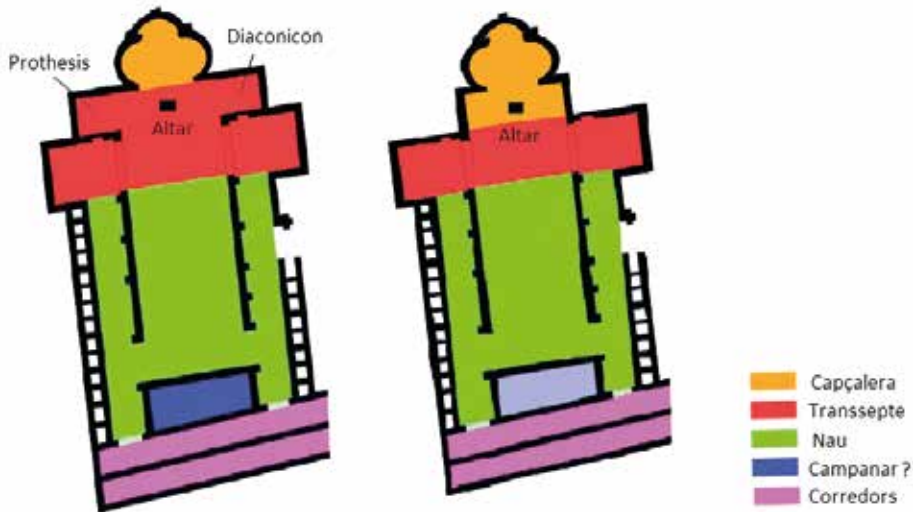

Figura 12. Models de proposta de distribució de l'església amb la presència de les cambres laterals (primer model), absis allargat (segon model) i situació més avançada de l'altar. Planimetria: M. Gemma Garcia i Antonio Moro

La localització de les obertures ens porta a reflexionar sobre la circulació dels fidels dins de l'espai. Probablement la situada als peus de la nau seria usada en la Vigília Pascual en el moment de la processó cap a l'espai del baptisteri amb els catecúmens i els membres del clergat. La porta principal no condueix directament a la nau central, com així deduïm pel fet d'estar barrada per aquesta barana aixecada que hem descrit abans. És per això que tots són reconduïts cap a l'extrem oest, on el mur queda interromput i poden accedir a la nau central. Si es dirigeixen cap a l'est la presència de la tomba aixecada sobre el paviment de la nau, just a l'inici de l'arc del transsepte, deixa només un espai de poc més de 50 centímetres per accedir-hi. Per tant, poc adient per la seva accessibilitat massiva.

A tall de conclusió volem destacar la importància i la necessitat de realitzar estudis globals al conjunt episcopal de Sant Pere d'Ègara que posin en relació la distribució dels diferents espais, amb el poc mobiliari conservat, i la iconologia de les pintures murals dels absis de Sant Miquel i Santa Maria. Tan sols un estudi d'aquestes característiques contrarestat amb els estudis i els documents de la litúrgia de l'època, i també amb la revisió de la documentació medieval referent a les diferents advocació, ens poden donar la pauta per poder definir com funciona l'espai litúrgic.